

prostoru, *čitavo maleno jezerce* (1,35). Ili iz dnevne štampe: *Ulež je izveo čitav podvig oduzevši oba boda Vojvodini u Novom Sadu. One su u raznovrsnosti nadmašile najbolje muškarce za čitavo koplje.*

Potrebno je spomenuti, da naši dijalekti ne osjećaju potrebu za pridjevom čitav, pa će ili upotrebiti *cijel* ili se pomoći kojim drugim pridjevom: *Po sva popodneva tercilju igrali. Po sve noći u konobi* (M. Franičević: Govorenje Mikule trudnega, Zagreb 1945., 17,36). *Cele dane za njom slini. Celu noć ga grize bes* (Krlježa: Balade, 20, 105). *Celu noćku plug se zasmehaval. Povehnulo, posehnulo je celo cvetje se* (N. Pavić: Međimurska zemlja, 1951., 16, 26). Vidimo, da *cijel* u kajkavskom dijalektu uzima posebno mjesto, pa dolazi i tamo, gdje bi u štokavskom mogao doći samo *čitav*. To onda utječe, da i najboljem stilistu pod utjecajem dijalekta može izmaći pokoji za štokavca nespretan oblik: *Gospođa se Ema čitava dana vozila u kočiji s opuštenim zavjesama.*

Iz navedenoga se može zaključiti, da u značenju pridjeva *cio* i *čitav* postoje tri slučaja:

1. Pridjevi *cijel* i *čitav* znače nešto, čega cijelost nije nimalo narušena, pa se mogu i zamijeniti bez utjecaja na značenje (*cijel duh — čitav duh*).

2. Pridjevi *cijel* i *čitav* označuju nešto, čega cijelost može, a ne mora biti narušena. Značenje im se može izjednačiti, što je često vidljivo tek iz konteksta, ili se javlja razlika (*cijelo selo — čitavo selo*).

3. Pridjev *čitav* ima upotrebu isključivo stilsku. Ne naglašava cijelost, već postojanje ili važnost nečega (*čitavo jezerce*). Pridjev *cijel* nema te sposobnosti u štokavskom dijalektu.

Kako pridjev *cijel* ima pretežno vrijednost semantičku, a *čitav* pretežno stilsku, za precizno izražavanje može se preporučiti pridjev *cijel*, ali treba čuvati i stilsku vrijednost pridjeva *čitav*, koju osjećaju noviji i mnogi stariji pisci, uopće ljudi od pera i konačno živi narodni govor.

Tako je i pisac u početku navedene rečenice dobro osjetio vrijednost pridjeva *čitav*. Jer onoga, čega je svijesno čitavo čovječanstvo, nažalost nije svijesno u potpunoj cjelini, dakle nije *cijelo*.

O NORMIRANJU TERMINOLOGIJE U HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIKU

Dalibor Brozović

I. Govorimo li o normiranju hrvatskosrpskih jezičnih standarda, mislimo obično na pravopisna i gramatička pitanja, rječnik ostavljamo po strani. To je u naravi stvari, rječnik jednog jezika sam je po sebi nešto, što se ne da tako lako omediti i precizirati čak ni u određenoj vremenskoj ravnini, a kamoli u svom neprestanom razvitku, previranju, upotpunjavanju i mijenjanju. Prof. Belić kaže u diskusiji na Novosadskom sastanku: »Ja znam

šta je normativna gramatika. To su oblici, to su glasovi koji su propisani, toga se svi drže. Ali normativni rečnik ne znam šta je, niti mislim da toga može biti, niti sme biti.«¹ Tu misao Belić još nekoliko puta varira,² jer je zabluda o mogućnosti da se »propíše« rječnik književnog jezika prilično tvrdoglavo ukorijenjena. Mislim, da *rječnik književnog jezika* može podnijeti samo dvije ograde, od kojih nijedna nije funkcija riječi *rječnik*, nego jedna riječi *književnog*, a druga riječi *jezika*. To jest, prva se odnosi na nefunkcionalne, vulgarne i ostale neknjiževne riječi (koje sve uostalom književnik može i upotrebiti u osobitoj službi, ali ta je njihova osobita služba i moguća upravo zato, što nisu pravi članovi književnog, ustvari standardnog jezika), druga se ograda odnosi na riječi, koje svojim fonetskim ili tvorbenim sadržajem ili pak očito neprevladanim tuđim ili usko provincijskim podrijetlom ne spadaju u organski rječnički fond književnog jezika (to se čak može odnositi i na pojedine oblike, naglaske ili upotrebe inače dobrih riječi, ako ti oblici, naglasci ili upotrebe ne odgovaraju jezičnom organizmu). Nikakvih drugih ograda u rječniku književnog jezika ne može biti i nema, bar koliko mi je poznato za kulturne jezike.

Iako je govor o terminologiji, potrebno je bilo reći sve ovo o rječniku književnog jezika, jer su termini također riječi, pa se, što se jezika tiče, ne može s njima postupati drugačije nego s ostalim riječima. To je za nas, koji se bavimo jezikom, polazna točka. Termin nije pojam *nižeg* reda od pojma *riječ*, pa da bude slobodan od ograda, koje se nameću riječi — ne smije dakle ni termin biti neknjiževan ili u protivnosti s jezičnim zakonima. Termin je pojam *višega* reda, on uza sve funkcije i obveze riječi književnog jezika ima i drugih, osobitih funkcija i obveza, koje više nisu jezične, nego znanstvene, tehničke (u širem smislu), pojmovne, civilizacione i društvene, a to znači samo jedno: pitanje terminologije nije ni izdaleka samo jezično pitanje pa se ne može ni rješavati samo jezičnim sredstvima.

II. Pravopisna komisija ima zadatak da izjednačenjem pravopisne terminologije započne izjednačivanje termina iz svih struka u skladu sa 6. tačkom zaključaka Novosadskog sastanka. Javnost još nažalost nema konkretnih i iscrpnih podataka o tome radu, ali jedan stavak iz izvještaja prof. Jonkea o glavnim zaključcima Komisije može nam dati gotovo sve elemente potrebne za raspravljanje:

I napokon, Pravopisna je komisija izjednačivanjem pravopisne terminologije željela pokazati put drugim strukama, na koji se način može doći do zajedničke terminologije. Taj je put odabiranje između dvaju ili više izraza po principu jezične pravilnosti i po duhu našega narodnog jezika. Ako je riječ zapeta čisti rusizam, a zarez naša riječ, Pravopisna se komisija

¹ Zapisnik s Novosadskog sastanka. Letopis Matice srpske, br. 1, 1955., str. 31. Ovaj ću materijal više puta citirati, čini mi se, da se u praktičnom radu premalo koristimo onime, što je tamo bilo rečeno.

² Ibid., str. 62/3. 87.

odlučila za riječ *zarež*. Isto tako, ako je riječ *točka* potpuni rusizam, a riječ *tačka* (prema glagolu *taknuti*) rusizam prilagoden našim glasovnim zakonima, tada se Komisija odlučila za riječ *tačka*. Tako su među ostalim uzeti za zajedničke nazive *veznik*, *tvorba riječi*, *prisvojne zamjenice*, *glasne žice*, *riječi odmila*, a napušteni su terminološki nazivi *svezica*, *građenje riječi*, *posvojne zamjenice*, *glasnice*, *riječi od milja*.³

Pišući o *jatu* prema zaključcima Pravopisne komisije usput sam se osvrnuo na ovaj stavak,⁴ no samo pitanje zahtijeva iscrpnu i načelnu analizu. Složili smo se, mislim, da su termini riječi, a mnogi su riječi ne samo u načelu, nego i u običnom životu, na pr. *točka*: točka dnevnog reda, točka na horizontu, čvrsta točka, staviti točku i t. d. Za riječi pak mogu postojati samo dvije spomenute ograde, a to i jest mišljenje naših jezičnih stručnjaka i sudionika na Novosadskom sastanku: »... što se tiče izbora reči, to je stvar piščeva«,⁵ »Svaki je pisac slobodan u odabiranju riječi i nitko dobronamjeran i ne želi da ga u tom sputava.«⁶ Tu smo dakle došli do protuslovlja, koje je i opasno i nejasno, pa javnosti mora biti razjašnjeno (§ V., VI.). *Riječ* »glasnica« prema slobodi odabiranja riječi književnik može upotrebljavati (na pr. »zatreperele joj glasnice«), ali *termin* »glasnica« prema citiranom stavku ne smije se više upotrebljavati, jer je napušten. Svima nam je doduše jasno, kako bi bilo smiješno propisati književniku, da mora napisati »zatreperele joj glasne žice«, kao što bi bilo teško propisati književnicima upotrebu riječi »tačka« u gornjim primjerima iz običnog života. Jezičnih prigovora terminu *glasnica* nema (samo bi mu valjalo odrediti naglasak, § V.), prigovor terminu *točka*, da u nas poluglasi daju *a*, vrlo je star, ali nije zato i valjan — na nj se može odgovoriti također starim utukom, da bi u našem jeziku *žbrvcь* i *žbzlvь* (*žbzlo*) morali dati **žrc* ili **žrac* i **žazlo*, a svi bez ikakva grizodušja i govorimo i pišemo *žrec* i *žezlo*. Jednadžba je ovakva za ruske i crkvenoslavenske riječi: prema *отмѣннѣи* (-mč-) i *уцѣрбѣ*⁷ mi nemamo *otmjén* i **uščerb* (*uščerb) niti **odmjén* i **uštrb*, nego upravo *otmjén* i **uštrb*, što je jednako *točka* : *tačka* — nijedno se dakle s jezičnih razloga ne može izgoniti ni iz terminologije. Valja dakle da se vidi, ima li onih drugih čisto terminoloških razloga, da koje od ovoga dvoga istjeramo iz jezika ili bar iz terminologije.

III. Što se tiče opće terminologije, t. j. nazivlja svih struka i znanosti, mislim, da je problem najsžažetije i najpreciznije obrađen u Wüsterovoj

³ Jezik, god. V., str. 72.

⁴ Ibid. str. 148/9. Ovaj članak ima nažalost dosta tiskarskih pogrešaka, što je osobito nezgodno u jezičnom časopisu. Svakako valja ispraviti *násělje* u *rásělje* (152. 20. redak) i *grijěška* u *grijěška* (153. 1. redak). Osim toga stalno se miješa *ě* i *ē*.

⁵ Belić. cit. *Letopis*. str. 63.

⁶ Jonke. Jezik, god. V., str. 74.

⁷ Svi su ovi primjeri uzeti iz rasprave prof. Jonkea *Slavenske pozajmljenice u Sulekovu* »Rječniku znanstvenog nazivlja«. Zagreb 1955., Zbornik radova Filoz. fak. III, str. 71-82.

knjizi o jezičnom normiranju.⁸ Ne ulazeći u Wüsterove ideje o konačnom rješenju na svjetskom planu zadržat ćemo se samo na zahtjevima, koje terminologija »kao takva« postavlja jeziku kao materijalu, od kojega se gradi (§ 37. u knjizi). To je čitava jedna »terminologologija«, t. j. ti zahtjevi prelaze sve. na šta smo navikli u običnom jeziku: optimalan odnos dužine riječi, lakoće izgovora i pamćenja, pisanog i izgovornog oblika, značenja korijena i (zvučne i pojmovne) distinktivnosti prema drugim riječima (§ 391.). To su sve zahtjevi jezičnog karaktera, kako bi *riječ* mogla biti unaprijeđena u *termin*. Ali ima i izvanjezičnih zahtjeva: elastičnost u odabiranju uže ili šire određenosti pojma (*notio*) prema potrebi, stručno točno određen nepromjenjiv odnos između značenja i oblika, izbjegavanje mnogoznačnosti istog termina u raznim strukama (na pr. tehnike) ili na različitim područjima (Engleska i USA, Njemačka i Austrija), ili u nacionalnoj i internacionalnoj upotrebi internacionalnih i pseudointernacionalnih termina (§ 395., 1—6; 396—399). Idealno bi ukratko bilo ovako rješenje: svaki pojam jedan termin i svaki termin jedan pojam.

Sve, što je rečeno, traži maksimalnu opreznost. Potrebna je suradnja jezičnih stručnjaka sa stručnjacima svih ostalih struka, i to suradnja svih struka međusobno i svake od njih s lingvistikom, a osim toga i određena vlast, koja će rezultatima (standardima) dati zakonsku vrijednost. To je uostalom predviđeno u 9. točki Novosadskih zaključaka. Normiranje terminologije ustvari je dio općeg standardizacionog procesa u tehnologiji svih struka, kao kategorija ono je bliže standardizaciji mjera, trgovačkih i proizvodnih uzanca i kvaliteta proizvoda i sirovina nego lingvistici. Zato terminologiju i izrađuju prvenstveno ustanove, što se bave ovim poslovima — za to u svijetu postoji golem i kompliciran aparat.⁹ Mogli bismo doduše u slučaju pravopisne terminologije reći i ovako: »Jest, takó je što se tiče prirodnih nauka, ali u ovom su slučaju isti ljudi i jezični stručnjaci i stručnjaci struke (struka=jezik). Zato je problem mnogo jednostavniji!« To je čak i točno, tu je najlakše početi s normiranjem, samo da ne zaboravimo na veze lingvistike s psihologijom, anatomijom, fiziologijom i akustikom! Ali važno je tu dvoje: kako se shvati zadatak i kako se on izvrši. To jest, što je zadatak Komisije — *izradba* ili *izjednačivanje* terminologije, što nije isto, jer nije isto težište. A važno je zato, što taj rad treba da posluži kao putokaz za normiranje u ostalim strukama, treba da bude presedan.

S čisto terminološke strane usporedan život termina *glasnica-glasna žica* i *točka-tačka* protivi se dakle samo jednom zahtjevu (za svaki pojam

⁸ Dr. Ing. Eugen Wüster: Internationale Sprachnormierung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung), XV+431, VDI Verlag, Berlin 1931. (v. i vrlo pozitivan prikaz A. Meilleta u *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* za g. 1931., str. 4.). Wüstera citiram po paragrafima, jer je isti raspored i u izdanju iz 1934., a također u ruskom prijevodu (naklada Standartgiz, Moskva 1935.).

⁹ Wüster, § 43: pregled ureda, komisija, društava i publikacija u svijetu.

jedan termin),¹⁰ s time da oba ova primjera nisu istoga reda (različita tvorba: različiti oblici iste tvorbe; kod termina *tvorba* i *građenje* imamo treći red: različite riječi). Da li je taj zahtjev terminološki najvažniji? Usporedimo ga samo sa zahtjevom za *svaki termin jedan pojam*: da li je opasnije, ako za njemačko *Kaskadenumformer*, imamo u Engleskoj *motor convertor*, a u USA *cascade converter*,¹¹ ili ako isti termin *billion* znači u Engleskoj *bilijun*, a u USA *milijardu*,¹² t. j. 10 na 12. odnosno 9. potenciju? Naš je gramatički izbor jednak prvom primjeru, ali očito je, da je drugi opasniji. Od slučaja *isti pojam : dva terminaldva područja lingvistički istog jezika* (*Kaskadenumformer*) teži je također i slučaj *isti pojam : dva terminalisto područje*, za što ima bezbroj primjera, pa i vrlo drastičnih, čak i kontroverznih: u botanici je *Abies Link = Picea Don*, ali *Abies Don = Picea Link*¹³ (oboje crnogorične vrste). Drugo, da li se normiranje počinje izborom ili popisom? »Pre nego što se pređe na izradu terminološkog rečnika, treba da se izvrši popis svih termina, sa naznakom otkada se upotrebljavaju, gde i kako, kakvog su porekla i kakva im je logička i jezička vrednost.«¹⁴ Dakle prvo *popisivati*, a onda tek *propisivati!* Mislim, da je ovo prirodno. Treće, što je cilj: da dobijemo potpunu gramatičku (uključujući i pravopisnu) terminologiju, ili da se zadovoljimo time, što ćemo od ono malo postojećih termina ukloniti uglavnom samo one parove, kojima je uporaba terenski diferencirana? Komisija je izvršila izbor *tačka* i *zarez*, odbacivši *točku* i *zapetu* (tačno 50% : 50%!), a da li je izvršila izbor i u paru *samoglasnik : vokal*, gdje nemamo terenske razlike, i definitivno odbacila jedno i propisala drugo? Ako nije, onda to više nije pitanje terminologije kao takve, nego se radi o emocionalnom prioritetu, a to je kriterij izvan znanosti, romantički kriterij ilirskog doba. Da se u načelu odredi zadatak u normiranju termina na hrvatskosrpskom jezičnom području, valja iznijeti uz ove opće i one specifično naše zahtjeve za taj posao — a usput će se moći ocijeniti i izbor, koji je izvršila Komisija.

IV. Prvi bi logičan zadatak bio popisati i objasniti u suradnji sa svim zainteresiranim stručnjacima sve postojeće termine svih struka (v. citat uz opasku 14.), s time da se odmah označi, koji termini ne zadovoljavaju *kao riječi* (v. § I.). Drugih ograničenja u ovoj pripremnoj fazi ne bi smjelo biti, osim što radnici na ovom poslu svojim vlastitim izborom upotrebe daju stanovitu prednost najsvrsishodnijim terminima, dakako bez ikakve

¹⁰ Drugo je pitanje, koliko *glasnica* ili *glasna žica* udovoljavaju terminološkim zahtjevima (§ III, V).

¹¹ Wüster, § 397.

¹² Dr. Rudolf Filipović i dr.: Englesko-hrvatski rječnik, Zagreb 1955. Nijemci se slažu s Englezima (10¹²), a Francuzi i Rusi s Amerikancima (10⁹; Wüster, § 87). To je dakle pseudointernacionalan termin.

¹³ Wüster, § 397.

¹⁴ Svetislav Marić, cit. *Letopis*, str. 54.

obveze. Ova prva faza ima i golemu znanstveno-praktičnu vrijednost — osigurava u budućnosti točnu upotrebu dostandardne literature.

Tek u drugoj fazi posla valja izdati liste svih nocija (prema standardima), gdje će uza svaku nociju biti za znanost i praksu (školsku, proizvodnu, trgovačku) obvezatni termini, u pravilu samo jedan termin za svaku nociju, i to, gdje je ikako moguće, jedan termin za cijelo hrvatskosrpsko jezično područje (t. j. četiri središnje republike). Za ovo konačno određivanje obvezatnih termina ne bi više bili dovoljni jezični kriteriji (§ I.), težište bi se moralo prebaciti na kompleksne čisto terminološke potrebe (§ III.). U ovoj drugoj fazi neki vidovi pitanja dobivaju u nas osobite oblike.

Jasno je, da i mi moramo pri odabiranju strogo razlikovati riječi, koje su samo termini od onih, što se upotrebljavaju i izvan terminologije.¹⁵ Najpogodniji su zato termini, koji nemaju druge upotrebe u jeziku («čisti termini») — ono, što ne znači ništa, značit će samo ono, što mu dodijelimo! To je najočitiije u kemiji, osobito organskoj i farmaceutskoj. Uvjet je, prirodno, da obična riječ, koja se natječe s «čistim terminom», ne označava istu nociju, ako naime u jeziku imamo već određenu riječ za nociju, nema potrebe da izmišljamo «čisti termin» (na pr. zakon). U tom je pogledu napušteni termin *zapeta* bolji kao termin od *zareza*; *zâpeta* u nas ništa ne znači (part. pas. od *zâpēti* glasi *zâpēta*, akcent i kvantiteta u nas su integralan dio fonološkog sustava), a *zareza* ima još bar dva značenja u jeziku.¹⁶ Ovo je strogo razlikovanje potrebno i radi slobode u izboru *riječi*, o čemu govore prof. Belić i prof. Jonke (§ II.), što je osobito izraženo u primjerima definiranima kao *različiti oblici iste tvorbe* (§ III.). O tome će još biti riječi — tu je potrebna veća tolerancija, ako je termin i *riječ*.

Drugo, što je važno, jest ukupnost značajki hrvatskosrpskog jezičnog područja. Ne može se sumnjati u njegovo lingvističko jedinstvo, bilo bi to nenaučno, jer za lingvistiku vrijedi formula: *isti fonološki sustav + ista morfologija + ista sintaksa + isti bazični rječnički fond = isti jezik*, a u nas je upravo takav slučaj. Ali pravopis, ortoepija, terminologija i rječnik t. zv. nadgradnje nisu lingvističke kategorije, zato može to četvero (ili samo dvoje, troje) biti različito i u lingvistički istom jeziku, ako za to postoje određeni historijski, kulturni i nacionalni razlozi. Primjerâ ima dosta po jezicima, kojima se služi više nacija. Iz toga zaključujemo, da nikakva pojedinačna terminološka dvostrukost u hrvatskosrpskom jeziku ne škodi sama po sebi jedinstvu jezika, ona je štetna jednostavno onoliko, koliko je nepraktična. I dalje, budući da su dvostrukosti nepraktične, ne smije se dopustiti, da se stvaraju nove, što osiguravamo zajedničkim radom u budućnosti, a kod već postojećih valja staviti na tezulju s jedne strane praktične potrebe znanosti i društva, s druge strane sve vrijednosti odnosne riječi, i onda pre-

¹⁵ Wüster, § 37: 395. 1.

¹⁶ V. Ristić i Kangrga: *zapeta* i *zareza*. Vuk jasno ima samo *zareza* kao *riječ*.

suditi. U te vrijednosti valja svakako ubrojati i ustaljenost. Svako se normiranje mora boriti protiv većih ili manjih ustaljenosti, to i jest jedna od najvećih teškoća svakog normiranja, i predmetnog i pojmovnog i terminološkoga. Ali termina ima vrlo mnogo, a samo ih je mali broj, koji su u ustaljenoj upotrebi izvan uskog kruga stručnjaka. A kada naiđemo na kakav baš tako ustaljen terminski par, koji je u nas usto i terenski raspoređen, a oba mu člana zadovoljavaju i sve jezične i sve terminološke zahtjeve, onda ga izuzetno možemo mirne duše i ostaviti kao par. Terminologija kao cjelina ne će time biti ugrožena, dosta je, da u terminološkoj publikaciji stoji između članova terminskog para znak jednakosti. Jer treba uzeti u obzir i to, da su neki zagrebački i beogradski sasvim dobri i sasvim ustaljeni termini poznati u širim slojevima samo na jednom području, zato bi izbor psihološki nužno djelovao kao nametanje, potakao bi ona djetinjasta prebrojavanja, »koliko je čijega ušlo« u zajedničku terminologiju. U svemu treba mjere, u takvim za terminologiju kao cjelinu rijetkim i izuzetnim slučajevima, kada valja preuzeti u sustav dva ravnopravna istoznačna člana jedinstvene hrvatskosrpske terminologije, moramo osigurati, da se u školskim knjigama svih republika obvezatno navode oba na mjestu, gdje se prvi put spominju. Osim ovakvih pravih terminskih parova bit ćemo prisiljeni ozakoniti i prividne — na pr. u kemiji (ili hemiji) prividni par *klor/hlor* zbog analogije s običnim, neterminskim riječima *k/hor*, *k/haos* i sl. Ove se riječi naime prepuštaju piscima na slobodan izbor (§ I.), i ne možemo u jednom slučaju činiti jedno, u drugom drugo, a radi se o istoj pojavi.

Na hrvatskosrpskom jezičnom području žive tri nacije i usto južni Slaveni islamske civilizacije bez etničke određenosti. No to nisu ujedno jedine značajke ove kategorije. To je područje ujedno i ista državna zajednica, a što je za terminologiju osobito važno, i jedinstveno tržište. Zato srpsko-hrvatska terminološka suradnja mora biti drugačijeg tipa — uža — nego na pr. anglo-američka, iako je jezična, nacionalna i općekulturna situacija ista (ili čak i udaljenija s obzirom na mladost američke nacije). Konačno, još tri činjenice moraju utjecati na naš rad: državna zajednica sa Slovenim i Makedoncima,¹⁷ kvalitativno i kvantitativno veća srodnost slavenskih jezika u usporedbi s romanskim i germanskima, što nas ne samo geografski upućuje na suradnju, i treće, sve veća uloga Rusije u svjetskoj znanosti, tehnici, proizvodnji i trgovini.

V. Sad možemo u punom svijetlu razmotriti izbor Pravopisne komisije u već poznatim primjerima (§ II.). U paru *zarež: zapeta* uklonjena je *zapeta* s jezičnim obrazloženjem, iako je prema ruskom *запятая* ponašena dvostruko više nego prihvaćena *tačka* (: *точка*)! S druge je strane *zapeta* kao

¹⁷ S njima moramo imati isti terminološki sustav, iako je jezični materijal različit. Švicarci po mogućnosti usklađuju svoje njemačke norme s njemačkima, francuske s francuskima, ali i jedne i druge izrađene su po sustavu, koji je švicarski, ni francuski ni njemački (Wüster, § 433, 2; 431, 1).

»čist termin« čak pogodnija od višeznačnog *zareza* (§ IV.), ali obje su riječi tako ustaljene, svaka na svome terenu, da se valjalo pomoći znakom jednakosti. Drugi par *točka : tačka* ustvari je prividni par (varijacija iste riječi, usp. i analogiju prema neterminskoj riječi *tolačno*), a osim toga ne radi se o »čistom terminu« (§ II., IV.). U ovakvim slučajevima nije čak potrebno tumačiti dva termina *znakom jednakosti*, to je jedan termin, koji se čita i piše *ili* ovako *ili* onako.¹⁸ Napuštanje *svezice* u paru *veznik : svezica* može se opravdati, samo ako je *veznik* dovoljno poznat na terenu *svezice*, a ona sama nedovoljno ustaljena, jer su oba termina i jezično i terminološki jednako vrijedna i više manje oba »čista«. Kod para *tvorba riječi : građenje riječi* termin je samo [tvorba riječi], a ne [tvorba] [riječi] (isto s *građenjem*). Izvan ovog termina svaka od ovih riječi živi svojim životom; ova dvostrukost može biti svijesno uklonjena, a da ne bude oštećena ni *tvorba* ni *građenje* ni *riječ*. Da se Komisija odlučila za *građenje riječi*, rješenje bi možda bilo isto tako dobro. U ovakvim primjerima nikakva ustaljenost ne može biti izgovor za dvostrukosti, jer niti jedan član sklopa nije sam za se terenski diferenciran. Gotovo je isti slučaj i u paru *riječi od milja : riječi od mila* (s nespomenutom varijantom *riječi od dragosti*), s time da članovi nisu istoga reda. Pitanje je samo, ima li uopće smisla napuštati termin *hipokoristik*, koji u terminološkom pogledu kao internacionalan i »čist« termin ima prednost nad svim ovim složenim izrazima. No u svakom slučaju ni tu nema mjesta dvostrukostima. Opet je poseban slučaj u paru *posvojne zamjenice : prisvojne zamjenice*. Za ovu nociju termin je cio dvočlani izraz (posvojna/prisvojna + zamjenica), i po tome bi ovaj termin odgovarao neposrednim prethodnicima. Ali za pomoćnu nociju *posesivan* (na pr. pridjev, genitiv) prvi je član izraza pravi termin, i to »čisti«, a usto su oba oblika i ustaljena i terenski diferencirana. To je dakle u načelu analogno paru *veznik : svezica*. Posljednji je par *glasnice : glasne žice* najilustrativniji. Sami za sebe oba termina zadovoljavaju s jezične strane (§ I.), ali kao termini nisu pogodni ni jedan ni drugi.

Termin *glasnica* kao riječ znači isto što i nocija termina, ali ima još dva značenja (Vukovo *glásnica* i *glàsnica*). Riječ je fonetski neuredna¹⁹, a postoji opasnost, da u akustičkoj terminologiji eventualno dođe do kolizije ove nocije s Vukovom *glásnicōm*. Da se struke ne dodiruju, to bi bio sasvim bezopasan prijenos nocije.²⁰ Nezgodno je, što se *glásnica* u jednini mijenja i s nocijom *glottis*, a u množini je samo nocija *corda vocalis*, t. j. *glasna žica* (Deanovićeve rječnici). Na koncu, za *glottis* imamo i termin *glasiljka* (Deanović, Benešić; iz Šuleka), pa je zato *glásnica* i premalo distink-

¹⁸ Nije nevažno, što i drugi južni Slaveni imaju rusku *točku*, u slovenskom bismo inače pretpostavljali **tačka*, u bugarskom **тѣчка*.

¹⁹ Vuk nema nocije termina, ali Deanović je priključuje Vukovu *glásnica*. Benešić ima za oboje *glásnica*, Ristić-Kangrga *glàsnica*.

²⁰ Wüster, § 37; 395, 3.

tivna (singular : plural, fonetska distinktivnost umanjena; v. § III.). Termin *glasna žica* nije dovoljno određen, iako je dvočlan; prvi je član višeznačan (v. ARj.), drugi zahtijeva transport nocije, a osim toga sam bi sklop mogao možda dovesti do kolizije u akustici, slično kao *glásnica*. Konačno, ovdje gradimo poseban dvočlan termin, iako jezik ima za tu nociju samostalne riječi. To se doduše radi točne određenosti često radi u nauci, osobito medicini i biologiji, ali ovaj dvočlani sklop pati upravo od nedovoljno točne određenosti. Za istu nociju imamo i treći termin *glasilnica* (Deanovićeve rječnici). On bi bio pogodan, jer je »čist«, ali jezično nije baš sasvim besprijekoran (tvorba). Za terminologiju nije prepreka, što je ova riječ slabo poznata — terminologija je svijesna i planska disciplina — ali s jezične strane imamo i kriterij učestalosti. Ipak mislim, da bi u ovoj konkretnoj situaciji, prilično složenoj, najbolje uvjete nudio termin *glasilnica*²¹. Ali kakva god bila konačna terminološka odluka, ona ne smije dirati u slobodnu upotrebu *riječi* »glasnica« (§ II.) i o tome treba nešto reći.

VI. Još nam dakle preostaje da razgledamo taj odnos između normiranja *termina* i slobodne upotrebe *riječi*. Za sam jezik to i jest osnovno u čitavom ovom pitanju. To jest, da nadovežemo, ako *glasnica* ne bude termin, ta činjenica ne smije dati pravo previše revnim pedagogima i lektorima da *glasnicu* izbacuju također i iz jezika — iz života i književnosti. Da opet citiram članak, koji mi je pružio povod za ovaj napis:

*Donošenje novoga pravopisa i novoga rječnika ni u čemu ne dira u slobodu upotrebe dobrih i pravilnih riječi hrvatskoga književnoga jezika. Nitko nema pravo pobijati slobodnu upotrebu riječi kazalište, predodžba, tisuća, sveučilište, siječanj, veljača, vlak i sl. te ih zamjenjivati riječima pozorište, predstava, hiljada, univerzitet, januar, februar, voz i sl. u ime jedinstva jezika, jer su to opravdane leksičke dvojnosti u našem književnom jeziku. Svaki je pisac slobodan u odabiranju riječi i nitko dobronamjeran i ne želi da ga u tom sputava.*²²

Koliko rad Komisije, iznesen u citatu iz § II. i komentiran u § V., odgovara ovim mislima? Rekao sam već, da izjednačivanje pravopisne terminologije treba »ukazati put drugim strukama« (§ II., III.). Ali ako druge struke pođu tim putem, onda će na pr. u matematici par *tisuća* : *hiljada* proći kao par *zarež* : *zapeta* u gramatici — tu nije važno, kakav će biti izbor, nego da će biti izbor. Znamo već, da u okviru istog jezika terenski (nacionalno) diferencirane riječi u načelu ne spadaju u osnovni rječnički fond, nego u nadgradnju, t. j. u civilizaciju u najširem smislu (§ IV.), a baš su te riječi u praksi prvenstveni leksički izvor za stvaranje termina. Zato će onda na pr. prije ili poslije i parovi *predodžba* : *predstava*, *vlak* : *voz* ta-

²¹ Kako je teška odluka, vidi se po Gramatici Brabec-Hraste-Živković, gdje prvo i drugo izdanje upravo suprotno postupaju, kad treba dati prednost *glasnici* ili *glasnoj žici*.

²² Opaska 3., str. 73/4.

kođer doći na red (terminologije za psihologiju, logiku, filozofiju, tehniku, promet i sl.). Tako će onda biti u službenoj željezničkoj upotrebi *voz* ono isto, što je u Hrvatskoj u životu i književnosti *vlak*. Tako doduše u praksi i jest, što je i nepravilno i nepravedno, ali to činjenično stanje nije bar ozakonjeno. Putuje li naime putnik vlakom iz Ljubljane u Beograd, na početku je isti predmet i službeno i privatno *vlak*, onda je službeno *voz*, privatno *vlak*, a na koncu puta oboje *voz* (t. j. u natpisima i tiskanicama hrvatskosrpski tekst ima i ćirilicom i latinicom samo *voz*).

Mogli bismo i sve ove riječi proanalizirati onako, kako je to učinjeno u § V. s pravopisnim terminima, ali ne bismo došli do kakva bitno novog zaključka. Osnovno je shvatiti, da hrvatskosrpski jezik treba rječnik i terminologiju, da je to imperativna potreba, a da nema nikakva naučnog postulata, da u tom rječniku i u toj terminologiji ne bude apsolutno nikakvih dvostrukosti. Treba potpuno isključiti svaki emocionalni, romantički i idealistički kriterij, treba stvari postaviti apsolutno realistički, naučno, da tako kažem, poslovno.²³ Ako tko ne voli čuti *tačno* ili *točka*²⁴ i misli, da *to* ugrožava naš jezik i njegovo jedinstvo, onda se jako vara. Naš jezik ugrožava, što zbog takvih trica ne vidimo stvarnih zadataka: standardizacija jezika u cjelini, rječnik književnog jezika, pravopis, ortoepija i opća terminologija toga jezika. Ako u svemu tome bude i dvostrukosti, one su odraz stvarnog stanja, kulturne tradicije i tolerancije, koju civiliziran čovjek mora imati; bitno je, da te dvostrukosti budu uklopljene u jedan jedinstven sustav normâ, u istoj knjizi, sa znakom jednakosti ili s riječcom *ili*, prema potrebi. Što se tiče rječnika, treba da imamo onakav, kakav je opisao K. Georgijević u diskusiji u Novome Sadu (samo što je loše upotrebio riječ *normativan*),²⁵ to jest treba da budu zastupljene sve riječi, s oznakom tko ih upotrebljava, otkada, kako, i što točno znače. Što se tiče pravopisa, moramo imati jedinstven pravopis — jedinstvo je jedinstven sustav u prvome redu. Mi smo mnogo više pisali o nebitnim pojedinostima malog strukturalnog značenja (fatur, strana imena, detalji asimilacije), koje mogu ostati i djelomično su i ostale dvojne, a malo smo se osvrtnali na bitan problem interpunkcije, koji odražava cijelu strukturu jezika, gdje u istom jeziku ni teoretski ni praktično ne smije biti dvojnosti. Zašto taj propust? Zato, što problem nije tako očit, ne smeta fasadi našeg jezičnog idealizma. A zakonitih pravopisnih dvostrukosti imaju uostalom čak i nacionalno homogeni jezici, kako je to lijepo ilustrirao prof. Jonke na češkom jeziku.²⁶ Tako i u terminologiji — prof. Stevanović pita: »Kako bi, recimo, izgledalo

²³ V. članak »Nakon Novog Sada«, Krugovi 1, 1955.

²⁴ V. za to primjere u Andrićevu »Braniču« 1911., str. 99.—101., i u cit. Letopisu, str. 85. U prvom slučaju Franju Horvata-Kiša smeta *tačno*. u drugom Moskovljevića *točka*.

²⁵ cit. *Letopis*, str. 60.

²⁶ *Jezik*, god. V., str. 73.

da danas imamo dve vojne terminologije?«²⁷, kao da bi to bilo svetogrđe. A da imamo dva jezika, trebalo bi da ih imamo, i ne bi svijet propao. Imala ih je nekoliko višenacionalna Austro-Ugarska, koliko znam imaju ih i neke sovjetske jedinice, trebalo bi i da se slovenska i makedonska vojna terminologija, koja se upotrebljava u književnosti, pusti i u službenu upotrebu. A mi, kako imamo jedan jezik, ne trebamo dviju terminologija, ali vojna terminologija hrvatskosrpskog jezika treba da bude obrađena poput svake druge naše terminologije. To je principijelno, nikakav tabu. Terminologija se ne stvara na način, koji su prije desetak godina predložili beogradski tehničari: »naša terminologija je zgodnija, uzmite našu«, kako je rečeno u diskusiji u Novome Sadu.²⁸ Ne radi se o bolećivim osjetljivostima, svatko će zdrav u Zagrebu primiti na pr. diferencijaciju *jezična kost* : *jezički zakon*, iako je dosad pisao samo *jezični*, ali ne će shvatiti, zašto bi morao primiti *jednačinu* mjesto *jednadžbe*.

Gledamo li na normiranje materijalistički (ne izdvajajući jezika kao izvandruštvenu pojavu) i dijalektički (promatrajući ga u razvitku k sve višim oblicima), možemo, što se tiče terminologije, zaključiti ovako: Standardizacija ili normiranje (čak i tu dva termina!) pojava je visoko civiliziranog društva, a tako i njegova jezika. U nerazvijenoj je zemlji sva proizvodnja obrtnička, svatko proizvodi, kako hoće i zna, bez specijalizacije, za malo tržište, i svaki je proizvod skup. U nerazvijenom jeziku isto tako: nema obvezatnog sustava, sve riječi i svi oblici jednako vrijede, književnost je folklorna (anonimna ili ne), njezin jezik neizdvojen iz govornoga kao posebna kategorija. U razvijenoj su zemlji dvije proizvodnje: visoko organizirana industrijska (proizvode se samo propisani standardizirani oblici, proizvodnja masovna, proizvodi jeftini) i obrtnička specijalizirana (proizvodi se »po mjeri«, proizvodnja pojedinačna, proizvodi skupi). U razvijenom je jeziku isto: književni je jezik uzdignut na novu kvalitetu — to je standardni, organizirani jezik, književnost je profesionalna, nestandardni su oblici u njoj »skupi«, t. j. rabe se samo svijesno, u osobitoj službi (§ I.; u nerazvijenom je jeziku sve jednakovrijedno, nikada ne znaš, radi li se o piščevu neznanju, tiskarskoj pogrešci, lošoj lektorskoj intervenciji ili o osobitoj piščevoj namjeri). Tu je smisao normiranja, a ono je, kao i sve na svijetu, podvrgnuto razvitku u skladu s potrebama općeg napretka. Tako i nesretne dvostrukosti — napredak je čvršće organiziranje cjeline i uža specijalizacija pojedinosti — pa današnje srpsko-hrvatske dvostrukosti mogu bez prisile postati srpskohrvatskima prirodnom diferencijacijom, t. j. specijalizacijom. Usporedimo samo sve upotrebe riječi *promet* kod Hrvata i riječi *saobraćaj* kod Srba prije pol stoljeća i današnju upotrebu obiju riječi kod obiju nacija, izdiferenciranu i nesinonimnu. Eto prirodnoga normiranja.

²⁷ cit. *Letopis*, str. 51.

²⁸ *Ibid.*, str. 108.

VARIJACIJE NA TEMU O PRENOŠENJU AKCENATA

Bratoljub Klaić

(Nastavak)

Taj dvostruki postupak lijepo se vidi iz ovih dvaju vrlo bliskih primjera: »Rekne, a Pelejev sin se ražalosti i srce njemu | Zamisli dvostruko tad se u rutavima u grudma« (Ilij. I, 188) prema: »Ili bi ustego gnjev i s'ce umirio svoje« (Ilij. I, 192).

Sa sporim akcentom na proklitici spomenut ću samo one riječi, koje se obično ne pojavljuju kao primjeri u djelima, što govore o ovim problemima: »Najprije gadaše mazge Apolon i pseta brza« (Ilij. I, 50), »Nà bratstva ljude daj razdijeli i na plemena« (Ilij. II, 362), »Deset òd nada crnog na oklopu prutaka bješe« (Ilij. XI, 24), »Pred njim umiri vodu i ù ušću svoje ga r'jeke | Spase... (Od. V, 452). Tu je i primjer: »Òd voća svega se tog ne premiče zimi ni ljeti« (Od. VII, 117), gdje doduše u prvom slogu imamo glas *o*, ali na prijedlogu ipak spori akcent. Razlog je očito u tom, što riječ *vòće* nije iskonski dvosložna, nego je u velikoj starini glasila *ovòce* (usp. češ. *ovoce*, rus. *ОВОЦЪ*, polj. *owoc*, a ima naših dijalekata, u kojima dolazi s akcentom *vòće*, te ne može prenijeti akcenta na proklitiku).

Kod dugih je slogova u dvosložnim riječima zakon isti, kao i kod imenica muškoga roda *grād* i *pūt*. Ako je u čakavskom isti akcent kao i u štokavskom (na pr. *zlāto*), na proklitici je brzi akcent, a ako čakavci imaju na mjestu dugosilaznog svoj novi akut, na pr. štok. *lišće* — čak. *lišće*, oni akcenta ne prenose, a štokavci imaju na proklitici spori akcent. Zato je jasan akcent u primjeru: »Ja ću oženiti vas obojicu, hubave kuće | Blizu mene ću dat vam obojici i blāga k tome« (Od. XXI, 215) i zato treba u stihu: »Na najvišoj mu grani šćućuriv se pod lišće ondje« (Ilij. II, 312) čitati *pòd lišće*.

c) Trosložni imenički oblici

Spomenuto je naprijed, da je u Pravopisnoj komisiji zaključeno, da kod jednosložnih i dvosložnih riječi treba prenositi akcent na proklitiku, što drugim riječima znači, da to kod trosložnih riječi ne treba činiti (ali se izričito ne zabranjuje). Taj zaključak odgovara stavu prof. S. Ivšića, što ga je iznio u svom pogovoru uz posljednje izdanje Ilijade (god. 1948.), a gdje se veli: »Štokavsko prenošenje akcenata brzog i silaznog na prijedlog izvršeno je svagdje ispred jednosložne i dvosložne riječi, pa se u prijevodu čita samo na pr. *kòd njih*, *kòd lādā*, *ù svādi* i dr., ali na pr. *uz òbalu* pored *ùz obalu*.

Ja sam hotimice odvojio trosložne imeničke oblike od jednosložnih i dvosložnih (naprijed sam ih dao samo nekoliko: *prekò bedema*, *òd kamena*),